

ƏLİNCƏÇAY MAHALINA HƏSR EDİLMİŞ DƏYƏRLİ ƏSƏR

Kitabə mənasını verən epigrafika əsasən qədim və orta əsrlərə aid yazıların toplanması, nəşri və şərhli ilə məşğul olan köməkçi tarix fənnidir. Vətən tarixinin hərtərəfli öyrənilməsində arxeologiya, etnoqrafiya, antropologiya, numizmatika, toponimika ilə yanaşı epigrafikanın da çox mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu elm sahəsi tədqiqatçıdan müxtəlif dilləri bilməklə yanaşı, həm də böyük iradə, işgüzarlıq və geniş dünyagörüşü tələb edir. Bunların nəticəsidir ki, ölkəmizdə bu elm sahəsi ilə məşğul olanların sayı o qədər də çox deyildir. Vaxtı ilə Ə.Ələsgərzadə, M.Nemət, S.Kərimzadə və başqaları tariximizin öyrənilməsində epigrafik abidələrə xüsusi əhəmiyyət vermiş, yüzlərlə tarixi fakt və hadisələrin dəqiqləşdirilməsində etnoqrafik abidələrin imkanlarından istifadə etmişlər.

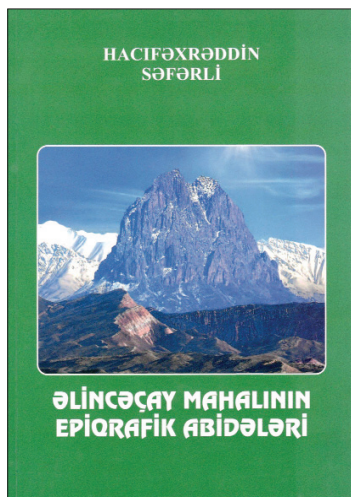
Hazırda respublikamızda epigrafika ilə məşğul olan, bu sahəyə onlarla kitab, monoqrafiya və çoxsaylı elmi məqalələr həsr edən AMEA-nın müxbir üzvü, tanınmış epigrafist alim Hacıfəxrəddin Səfərlili tədqiqatları ilə diqqəti cəlb edir. Onun epigrafikaya həsr edilmiş dərslər vəsaiti ilk təcrübə olaraq bu sahəyə marağ göstərən tələbə və müəllimlərin, tədqiqatçıların stolüstü kitabına çevrilmişdir. H.Səfərlinin 40 ildən artıq elmi fəaliyyətində Naxçıvan diyarının epigrafik abidələrinin öyrənilməsi, araşdırılması mühüm yer tutur.

Bu yaxınlarda professor Hacıfəxrəddin Səfərlinin "Əlincəçay mahalının epigrafik abidələri" monoqrafiyası işıq üzünə çıxmışdır. Müəllifin özünün də qeyd etdiyi kimi, "əsərdə bölgənin qədim zamanlardan başlayaraq XX yüzilliyin ortalarına qədər olan tarixinə qısa nəzər salınmış, ərazidəki epigrafik abidələrin öyrənilməsi vəziyyəti, bu abidələrin təqdim etdiyi məlumatların Azərbaycanın orta əsrlər dövrü tarix və mədəniyyətinin öyrənilməsində əhəmiyyəti, tədqiq olunan kitabələr haqqında yığcam şəkildə ümumi məlumat verilmişdir".

Əlincəçay mahalının tarixinə diqqət yetirən müəllif ilk növbədə "Əlincə" sözünün etimoloji izahlarına nəzər yetirir və yekun olaraq Əlincə adının Əlincək tayfasının adı ilə əlaqəli olduğu qənaətinə gəlir. Burada "Culfa" sözünün etimologiyası da izah edilir və bunun sənət növləri ilə - əyirçilik, toxuculuqla əlaqəli yarandığını göstərir.

Məlumdur ki, Əlincəçay mahalı əlverişli coğrafi mövqedə yerləşdiyindən tranzit ticarət yolları bu ərazidən keçirdi. Belə bir əlverişli ərazi müxtəlif dövrlərin marağ dairəsində olmuş və bu ərazini öz dövrlərinin tərkibinə daxil etmişlər. Müxtəlif vaxtlarda Manna və Midiyanın, Atropatenanın, Sasaniyənin tərkibində olan Əlincəçay ərazisi VII əsrdə bütün Naxçıvan ərazisi ilə birlikdə Ərəb xilafətinin tərkibinə keçmişdir. XII-XIII əsrlərdə Azərbaycan Atabəylər dövlətinin, daha sonra Hülakülərin tərkibinə qatılmışdır. Əlincəçay ərazisi bir neçə əsr ərzində Naxçıvan təməlinə aid olmuşdur. Daha sonra Səfəvilərin, 1588-1603 və 1724-1736-cı illərdə Osmanlı Türkiyəsinin hakimiyyətində olmuşdur. Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə ərazi Əlincə nəhiyyəsi adını daşımış və XVI əsrin sonlarında 32 kənd və 8 mərkəzdən ibarət idi.

XVIII əsrin ortalarından Naxçıvan xanlığının tərkibində olan

Əlincəçay ərazisi 1828-ci ildən Naxçıvan əyalətinin, 1840-cı ildən Naxçıvan qəzasının tərkibində olmuşdur.

Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin yaradılmasından sonra Əlincəçay mahalı əsasında Əbrəqunus rayonu yaradılmış, 1930-cu ildə isə Culfa rayonu ilə birləşdirilmişdir. Sonrakı illərdə də inzibati-ərazi quruluşunda dəyişikliklər edilmişdir.

Bütün bunlar bir daha onu təsdiq edir ki, Əlincəçay mahalı Naxçıvan diyarının mühüm və əlverişli ərazilərindən biri olmuşdur.

Bu ərazi həm də maddi-mədəniyyət nümunələri ilə zəngin olan yaşayış məskənləri ilə diqqəti cəlb edir. Əlincəçay mahalı Əlincəçay və Əlincəçay Xanəqahı ilə daha çox məşhurlaşmışdır. Əlincəçay mahalının təkə bir kəndində - Gal kəndində 700-ə yaxın iki mərtəbəli evin və təsərrüfat tikililərinin xarabalıqlarının qalması bu ərazinin zəngin tarixi keçmişə malik olduğunu təsdiq edir. Ərazidə ticarət və sənətkarlığın da inkişaf səviyyəsi faktlarla təsdiq olunur. K.A.Nikitinin məlumatlarına görə Əlincəçay mahalından keçən Araz çayı üzərindəki körpülərdən XIX əsrin ortalarında ildə 80-90-dan çox karvan keçirdi. Həmin karvanların hərəsində 160 min manata-dək dəyəri olan mallar yüklənmiş 100 və daha artıq dəvə və at olurdu.

XX əsrin əvvəllərində - 1908-ci ildə İrəvan - Culfa demir yolunun çəkilməsi, Culfa şəhərinin Rusiya ilə İran arasında əsas ticarət məntəqəsi kimi əhəmiyyəti daha da artdı. Bu həm də imkan verdi ki, Naxçıvan bölgəsi ilə Azərbaycanın əsas ərazisi arasında birbaşa əlaqə yaransın.

Kitabələrin tarix-mədəniyyət abidəsi kimi əhəmiyyəti, fakt və hadisələrin dəqiqləşdirilməsi üçün onların verdiyi imkanlar əvə-

zedilməzdir. Bu cəhətdən Əlincəçay mahalının şərq ətəyində yerləşən türbədə Cahənşahın adı çəkilən yeganə epigrafik abidənin, Xanəqahda qeydə alınan kitabələrdə əhəmiyyətli məlumatların olması, Saltaq kəndində qeydə alınmış kitabədə Şeyx Heydər və Şah İsmayılbağlı məlumatların olması və orta əsrlər zamanında Əlincəçay mahalında müxtəlif sufi cəmiyyətlərinə aid dərvişlərin fəaliyyət göstərmələri kitabələrdən bizə məlum olur. Epigrafik abidələrdən məlum olur ki, Əlincəçay xanəqahı XIII-XIX əsrlərdə fəaliyyət göstərmiş, ölkənin ictimai-siyasi və mədəni həyatında mühüm rol oynamış, burada yaşayan dərvişlər böyük nüfuz sahibi olmuş, hətta xalq hərəkatına rəhbərlik etmişlər.

Monoqrafiyada 20-yə yaxın kənd və yaşayış yerlərində olan epigrafik abidələr, onlardakı kitabələr, onların izahı və verdiyi məlumatlar təhlil edilir, əhəmiyyəti göstərilir.

Ümumiyyətlə, Əlincəçay mahalı epigrafik abidələrinin zənginliyinə görə muxtar respublikanın rayonları arasında əhəmiyyətli yer tutur. Əlincəçay mahalı hazırda Culfa rayonunun tərkibinə aiddir. Ərazidəki "Əshabi-Kəhf" ziyarətgahı nəinki Naxçıvan bölgəsində, bütövlükdə Azərbaycanda çox məşhurdur. Müəllif "Əshabi-Kəhf"dəki kitabələrdən bəhs etmiş, onların bir qisminin "Qurani-Kərim"nin "Əl-Kəhf" surəsindən götürüldüyünü bildirir. Kitabələrin birində Heydərqulu xanın və onun oğlu Şükruulla xan Kəngərlinin adı və əməlləri haqqında bəhs edilir.

Əlincəçay mahalında maddi-mədəniyyət nümunələri ilə zəngin olan kəndlərdən biri olan Xanəqah kəndi ərazisində Əlincəçay Xanəqahı, Xanəqah kompleksi, XVIII əsr məscidi və başqa abidələr mövcuddur. Bundan əlavə Xanəqah kəndinin ərazisində indiyədək orta əsrlər dövrünə aid bir neçə qəbiristanlıq, memarlıq abidəsi, çoxlu epigrafik kitabələr gəlib çatmışdır. Kompleksin əsasını təşkil edən türbənin giriş qapısındakı kitabədə əhəmiyyətli məlumatlar həkk edilmişdir: "Bu müqəddəs, mübarək türbənin tikilməsinə öz xüsusi mali hesabına əmir, isfəhsalar, hörmətli, qüdrətli, böyük alim, adil, dinin və dövlətin xoşbəxtliyi, islam və müsəlmanların gözəlliyi, hökmdarların və sultanların qılıncı, hər iki müqəddəs yerin şöhrəti, Həccə gedən zəvvarın və iki müqəddəs, mübarək məkanın dayağı Uluğ Qutluq Lələ bəy mübarək əs-Safvati-Allah ondan kölgəsini əsirgəməsin - əmr etdi. Bu imarətin memarı hörmətli və alicənab Xacə Cəmaləddindir...".

Türbənin giriş qapısının şərq tərəfində Qurani-Kərimin III surəsinin 18-19-cu ayələri, mehrabın tağının haşiyəsində 112-ci surə, giriş qapısının qərb tərəfində I surədən 5 ayə, mehrabın tağlarında isə dini xarakterli, hakimiyyətlə bağlı kitabələr həkk edilmişdir.

Türbənin içərisində bir qəbir vardır ki, həmin qəbrin Azərbaycanda geniş yayılan Hürufilik təliminin banisi Fəzlullah Nəimiyyə aid olduğu deyilir.

Türbənin müxtəlif yerlərində və şərq tərəfində aşkar edilən qəbirüstü tavalarda (onlar ağ mər-

İsmayıl Hacıyev,
AMEA Naxçıvan Bölməsinin
sədri, akademik

mərdən hazırlanıb - İ.H.) onlarla kitabələr yerləşdirilib ki, bunlar da abidə və onun sahibləri, hurifilər haqqında maraqlı və əhəmiyyətli məlumatlar verir. Ümumiyyətlə, müəllif Xanəqah kompleksində aşkar etdiyi 30-a yaxın kitabədən bəhs etmiş, bunlar əsasında əhəmiyyətli faktları, tarixi hadisələri dəqiqləşdirə bilmişdir.

Əlincəçayla ölkəmizdə əyləməzlik simvolu kimi tanınır. Orta əsrlərdə bu qalanın müdafiə xarakteri artmış, qalaya sığınanları qorumuşdur. Qala Xanəqah kəndi ərazisində yerləşir. Qala üzərində 15-ə yaxın su hovuzu düzəldilmiş, bu isə qala müdafiəçilərinin xilas edən əsas amillərdəndir. Qalanın tarixi, əhəmiyyəti, quruluşu haqqında geniş məlumat verən tədqiqatçı, son illərdə ona göstərilən qayğıdan və bərpasından da bəhs etmiş, qala ilə bağlı bir sıra məsələlərə aydınlıq getirmişdir.

Monoqrafiyada Qırtqın və Xorni yaşayış yerləri, buradan aşkar edilmiş kitabələr, həmin kitabələrə əsaslanaraq bu yaşayış yerlərinin ərazisi, tarixi, qəbirüstü xatirə abidələri haqqında məlumatlar verilmiş, müqayisələr aparılmış, yazılara aydınlıq gətirilmişdir. Qırtqın yaşayış yerinin IX-XVII əsrlərə, Xorni yaşayış yerinin isə e.ə. IV-III minillikdən başlayaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər olduğu aşkar edilmişdir.

Əlincə mahalının tarixi abidələri ilə diqqəti cəlb edən kəndlərdən biri Gülüstan kəndidir. Kənddə el arasında "kəşik günbəz" kimi tanınan Gülüstan türbəsi XII əsrin sonlarında inşa olunmuş, onun daşda yonulmuş naxışları daha incə və zərifdir. Bu abidənin sərdabəsi yerin altında deyil, üstündə-kürsülüyündə yerləşdirilmişdir. Türbənin on iki üzvlü gövdəsinin səthi ornamentlərlə bəzədilmiş dekorativ tağlarla çərçivələnmişdir. Son illərdə türbəyə ikinci həyat verilmiş, o yüksək səviyyədə bərpa edilmişdir.

Tədqiqatçı Əlincə mahalının Saltaq, Camaldın, Qazançı, Milax, Ərəfsə, Bənəniyar, Kırna və başqa kəndlərin ərazilərində olan maddi-mədəniyyət abidələrini tədqiq etmiş, yeni kitabələr aşkar etmiş, onların mənə və mahiyyətindən bəhs etmişdir. Camaldın kəndində əldə edilmiş maddi-mədəniyyət nümunələri təsdiq edir ki, insanlar bu ərazidə təxmi-

nən 50 min il bundan əvvəl yaşamağa başlamışlar. Kəndin ərazisində XII-XVII əsrlərə aid yaşayış yeri də aşkar edilmişdir. Kəndin şimal-şərq tərəfində yerləşən qəbiristanlıqda vaxtilə çoxlu daş qoç və qoyun fiquru, sənduqə və başdaşı tipli qəbirüstü xatirə abidələri də olmuşdur. Alimin aşkar etdiyi kitabədə bir mərhum haqqında məlumat verilir: "Allahın mərhəmətinə, himayəsinə, köməyinə möhtac Bəkirin vəfatı - daima Allahın rəhməti (olsun). 1114-cü ilin zilhicce ayında" (Miladi tarixlə 1703-cü il red.). Başqa bir kitabədə də Mir İbadın vəfat tarixindən bəhs edilir.

Saltaq kənd məscidində aşkar edilmiş kitabə haqqında məlumat verən müəllifin qənaətinə kitabə məscidə başqa yerdən, güman edilir ki, Əlincəçaydan gətirilmişdir. Muxtar respublika ərazisində müsəlman kitabələri içərisində Şeyx Heydər və oğlu Şah İsmayılın adı qeyd olunan ilk epigrafik sənəd aşkar edilmişdir. Həmin sənədə əsasən demək olar ki, Naxçıvan bölgəsi Səfəvi hökmdarlarının diqqət mərkəzində olmuşdur.

Ləkətağ kəndi ərazisindən aşkar edilmiş iki ədəd başdaşı tipli xatirə abidəsi üzərindəki kitabələrdən iki nəfərin - İman və Həmidin vəfat tarixi (1907-ci il) göstərilmişdir. Kənd ərazisindən keçən Əlincəçayın üzərində XVI əsrin sonuna aid edilən bir aşırımlı körpü və "Qırxlar piri" adlanan ziyarətgah da vardır. Körpü Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin tapşırığı ilə 2019-cu ildə bərpa edilmişdir. Qeyd etməli ki, Qazançı körpüsü də ("Qozbel körpüsü") yüksək səviyyədə bərpa olunaraq əvvəlki görkəminə qaytarılmışdır.

Naxçıvan diyarının başqa yerlərində olduğu kimi, Əlincə mahalının yaşayış yerlərində, kənd ərazilərində, qəbiristanlıqlarında çoxsaylı qoç və qoyun heykəlləri, onlar üzərində isə müxtəlif xarakterli kitabələr olmuşdur. Təəssüf edilsə haldır ki, Sovetlər birliyi dövründə XIX əsrin 20-ci illərindən Naxçıvan bölgəsinə köçürülən ermənilər bu mədəniyyət nümunələrini də vandalcasına yanaşmış, əllərinə düşən fürsətdən istifadə edərək bunların böyük əksəriyyətinin aradan çıxarılmasına, yaxud məhv edilməsinə nail olmuşlar. Tədqiqat işində qoç və qoyun heykəllərindəki kitabələrə, işarələrə, bəzələrdə də diqqət yetirilmiş, onlar haqqında dəyərli fikirlər və mülahizələr söylənilmişdir.

Tədqiqatçının araşdırmaları ilə sübut olunur ki, Əlincəçay mahalı ölkəmizin inkişaf etmiş bölgələrindən biri olmuşdur. Qeyd olunan monoqrafiyada gətirilən faktlar, söylənilən fikirlər, aparılan təhlillər bunu bir daha təsdiq edir. Kitabın sonunda verilmiş tarix və mədəniyyət abidələrinə aid şəkillər, müxtəlif xarakterli kitabələr, xatirə abidələrindən verilmiş nümunələr, söylənilən alimin apardığı araşdırmaların əhəmiyyətini daha da artırmış olur.

AMEA-nın müxbir üzvü, Əməkdar elm xadimi Hacıfəxrəddin Səfərlili Əlincəçay mahalının epigrafik abidələrini tədqiq etməklə Vətən tariximizi zənginləşdirmiş, bir sıra qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Fikrimizcə, çox zəngin epigrafik materiallar əsasında gərgin əmək hesabına hazırlanaraq elmi döviyyəyə daxil edilmiş "Əlincəçay mahalının epigrafik abidələri" adlı monoqrafiya AMEA-nın müxbir üzvü Hacıfəxrəddin Səfərlinin böyük uğurudur. Müəllifi uğurlu tədqiqat işinə görə təbrik edir, bundan sonrakı elmi, təşkilati və ictimai fəaliyyətində ona daha böyük uğurlar arzulayırıq.